

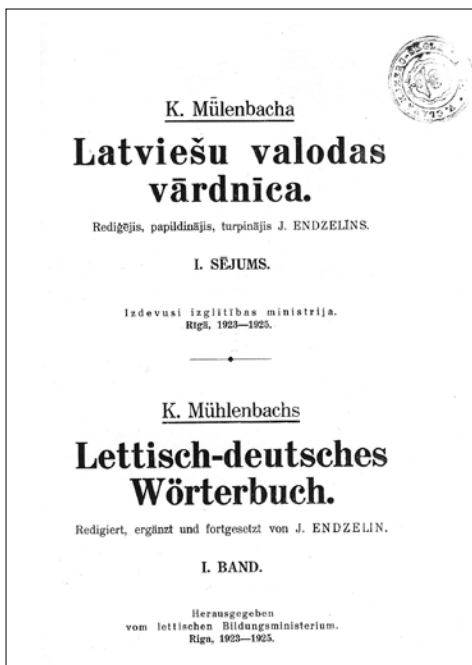
PAR KĀRĻA MĪLENBAHA ZINĀTNISKO MANTOJUMU

Sarma Kļaviņa,
LZA goda doktore, Dr. philol.

Atslēgas vārdi: *latviešu valodniecības vēsture, Kārlis Mīlenbahs, Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga, "Latviešu valodas vārdnīcas" manuskripts, K. Mīlenbaha "Darbu izlase"(2009)*

Raksts veltīts latviešu valodniecības celmlauža Kārļa Mīlenbaha (1853–1916) zinātniskā mantojuma apguvei. Tajā raksturoti līdz šim neizmantoti avoti: dokumenti Latvijas Valsts vēstures arhīvā un "Latviešu valodas vārdnīcas" manuskripts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, kā arī Rakstniecības un mūzikas muzeja Raiņa kolekcijā.

Kad Kārlis Mīlenbahs negaidīti nomira Pirmā pasaules kara bēgļu gaitās (1916. gada 27. martā Veru, Igaunijā), mantojumā nākamām paaudzēm palika gan viņa nepabeigtais mūža darbs — "Latviešu valodas vārdnīca", gan publicētie darbi par latviešu valodu.

"Latviešu valodas vārdnīcas" 1. sējuma titullapa

Par "Latviešu valodas vārdnīcas" manuskriptu

Latviešu valodniecības celmlauža K. Mīlenbaha zinātniskajā mantojumā īsts dārgums ir viņa nepabeigtā "Latviešu valodas vārdnīca", ko rediģēja, papildināja un turpināja J. Endzelīns¹. Ne velti 2009. g. tā iekļauta Latvijas kultūras kanona 99 vērtību sarakstā kā viens no 22 nozīmīgākajiem darbiem literatūrā. Šim statusam vajadzētu aktivizēt sabiedrības interesi par vārdnīcu un tās radītājiem, par latviešu valodas vārdu krājumu un valodas attīstību, par latviešu valodniecības vēsturi. Savukārt valodniekiem šajā sakarā vajadzētu ne tikai papildināt un padziļināt zināšanas par vārdnīcas izstrādi, tās zinātnisko un kultūrvēsturisko saturu, bet arī vēl vairāk domāt par šīs unikālās vārdnīcas izmantošanas iespējām tagadnē un nākotnē.

Ne vien Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas akadēmiskai izpētei, bet arī vēsturiskās patiesības un zinātniskās precizitātes no-

skaidrošanai vērtīgas un lietderīgas varētu būt vārdnīcas manuskripta studijas, sava veida leksikogrāfiskā arheoloģija.

Profesionāļu vidē un arī plašā sabiedrībā ir zināms fakts, ka beidzamais vārds, ko K. Mīlenbahs pats apstrādāja, ir *patumšs*². Tātad šī, no K. Mīlenbaha mantotā, ir manuskripta viena daļa, bet otra — turpmākā daļa ir tapusi bez K. Mīlenbaha tiešas līdzdalības. Taču K. Mīlenbaha mūsaiķu pētnieki nav pievērsuši uzmanību ne vārdnīcas manuskriptam, ne dokumentālām liecībām par to. Šā iemesla dēļ vairākās publikācijās ir sastopami aplami un nepamatoti izteikumi, kuru izplatīšanās diemžēl ir grūti novērst. Tāpēc ir vērts iepazīties ar līdz šim neizmantotām vēstures liecībām.

Dokumenti par K. Mīlenbaha manuskriptu meklējami Latvijas Valsts vēstures arhīva 1632. fondā (Izglītības ministrija), kā arī 7427. fondā (Latvijas Universitāte).

Atrastie dokumenti liecina par labvēlīgiem apstākļiem, kas deva otru dzīvību K. Mīlenbaha manuskriptam. Proti, Izglītības ministrijas Augstskolas lietās redzam, ka jau 1919. gada decembra sākumā pedagogs un literatūrvēsturnieks Ludis Bērziņš ir ierosinājis, “lai valsts iegūst rokrakstu par savu īpašumu un sakarā ar to sāk steidzīgi pabalstīt Mīlenbaha slimo mantinieku (dēlu Feliksu)”³. Un pavisam drīz, 1920. g. 21. janvārī, Latvijas Augstskolas Valodnieciski filozofiskās fakultātes dekāns docents Kārlis Kundziņš ir varējis ziņot Augstskolas Organizācijas padomei, ka Izglītības ministrija ir nolēmusi iegādāties no K. Mīlenbaha dēliem valsts īpašumā vārdnīcas manuskriptu un materiālus.⁴

Savukārt 1921. g. 13. oktobrī sastādītais akts Nr. 5478, ko parakstījuši valodnieka dēli Kārlis un Felikss kā pārdevēji un Izglītības ministrijas kancelejas pārvaldnieks Jānis Laudams un Latvijas Augstskolas docents Jānis Kauliņš kā ministrijas pilnvarotie, precīzi apraksta zinātniskā mantojuma sastāvu un apjomu⁵. Un beidzot, 1921. gada 31. decembrī noslēgtais līgums starp K. Mīlenbaha manti-

niekiem un Izglītības ministriju rāda pirkšanas un pārdošanas juridiskos un finansiālos noteikumus⁶. No pircēju puses to parakstījuši Izglītības ministrs Aleksandrs Dauge un kancelejas pārvaldnieks Jānis Laudams, bet no pārdevēju puses — valodnieka dēli Kārlis un Felikss. Par 500 000 rbļ. ministrija ieguva vārdnīcas manuskriptu ar visām autortiesībām, kā arī citus ar to saistītos materiālus un apņēmās, vārdnīcu izdodot, to nosaukt par K. Mīlenbaha vārdnīcu un minēt viņu kā pirmo un galveno sastādītāju.

Tūdaļ pēc vārdnīcas materiālu iegūšanas 1921. g. oktobrī Izglītības ministrija uzticēja manuskripta rediģēšanu un pabeigšanu Jānim Endzelīnam un nodeva viņam iepriekšminētajā aktā nosauktās sešdesmit sešas K. Mīlenbaha burtnīcas ar apmēram piecpadsmit tūkstoš lappusēm. Diez vai pats K. Mīlenbahs pirms savas negaidītās nāves paspēja uzticēt darba pabeigšanu J. Endzelīnam, kā kādā rakstā izteikusies Ina Druviete⁷. Pēc K. Mīlenbaha nāves 1916. g. viņa jaunākais kolēģis rakstīja: “[...] notika tas, kam nebija tik ātri notikt! Varam iedomāties, cik smaga sirds bija mirējam, redzot, ka jāatstāj nepabeigts darbs [...]”⁸, bet nebilda ne vārda par uzdevumu turpināt vārdnīcas izstrādi.

Tikai 1921. gadā, saņēmis Izglītības ministrijā šo tik atbildīgo uzdevumu un K. Mīlenbaha materiālus, J. Endzelīns oktobra beigās vairākos preses izdevumos publicēja “Uzaicinājumu latviešu vārdnīcas lietā” un lūdza viņam palīdzēt grūtajā darbā, piesūtot vai nododot maz pazīstamus vārdus, “[...] jo ļoti daudz vārdu laikam vēl gaida savu uzrakstītāju”⁹.

Fakti un izteikumi par K. Mīlenbaha manuskripta apjomu un gatavību. “Pierakstītas bij 73 klades tuvu pie 15 000 lapas pusēm [...]” šādi manuskriptu 1927. g. ir raksturojis K. Mīlenbaha biogrāfs Ludvigs Adamovičs¹⁰. Šo informāciju pēc pusgadsimta izmantojusi arī valodniece Liene Roze: “Ar materiāliem bija pierakstītas 73 lielas klades (aptuveni 15 000 lappušu).”¹¹ J. Endzelīns vārdnīcas

21

Akts. A 5478.

1921. gada 13. oktobrī. Kārlis Mīlenbachs un Felss Mīlenbachs nodod Izglītības Ministrijas pilnvarotiem Jānim Laudamam un Jānim Kaulīnam Izglītības Ministrijai pārdotu latvisu vārdnīcas manuskriptu un turklāt piederošos materiālus šāda sastāvā:

1. Sešdesmitsešas pieraštilas burtnīcas oktavrformātā ar Nr.:

Nr. 1 - 21, lapas puses 1 - 4116.

21. burtnīca ielīti divi atsevišķi pielikumi, apmēri: 21^a lap. puses 4117 - 4148 un 21^b lap. pus. 4149 - 4164.

Nr. 24 - 42, lap. puses 4605 - 8532.

Nr. 44 - 53, lap. puses 8669 - 10720.

Nr. 55, lap. puses 10937 - 11154.

Nr. 57 - 64, lap. puses 11365 - 13078.

Nr. 65 burtnīca paginācija līdzās ar 13238 lap. pusī, šīs lapas puses 13232 - 13227 krusās.

Nr. 66 - 71, bez paginācijas.

Trīs burtnīcu: Nr. 22 un 23 ar lap. p. 4165 - 4604.

Nr. 43 ar lap. p. 8533 - 8668.

Nr. 54 ar lap. p. 10721 - 10936.

Nr. 56 ar lap. p. 11155 - 11365.

Manuskripts beidzas 71. burtnīcā ar vārdu „patuvīss”. Šīs burtnīcas beidzamas 19. lapa nav aprašīta.

2. Skapis ar 10 abilotoņiem, kurās ievietoti materiāli burtiem P, R, S, T, U, V, Z.

3. No viencāršiem dēļiem sanaglots skapis ar 18 apzīmējumiem; deviņos no viņiem ievietoti tie materiāli, kas manuskriptā sastādīt jau ievietoti.

4. Kaste ar 17 pacinām, kurās atrodas vēl neierīdoti, manuskripta ierīdojams materiāls.

Pārdevēji:

K. Mīlenbachs
F. Mīlenbachs

Izglītības Ministrijai pilnvarotie
J. Kaulīns.

priekšvārdos I sējumā ir atzinis: “No apstrādātās daļas manuskripta piecas burtnīcas viņa mantiniekiem zudušas [...]. Materiāli zudušo burtnīcu vārdiem tomēr ir palikuši.”¹²

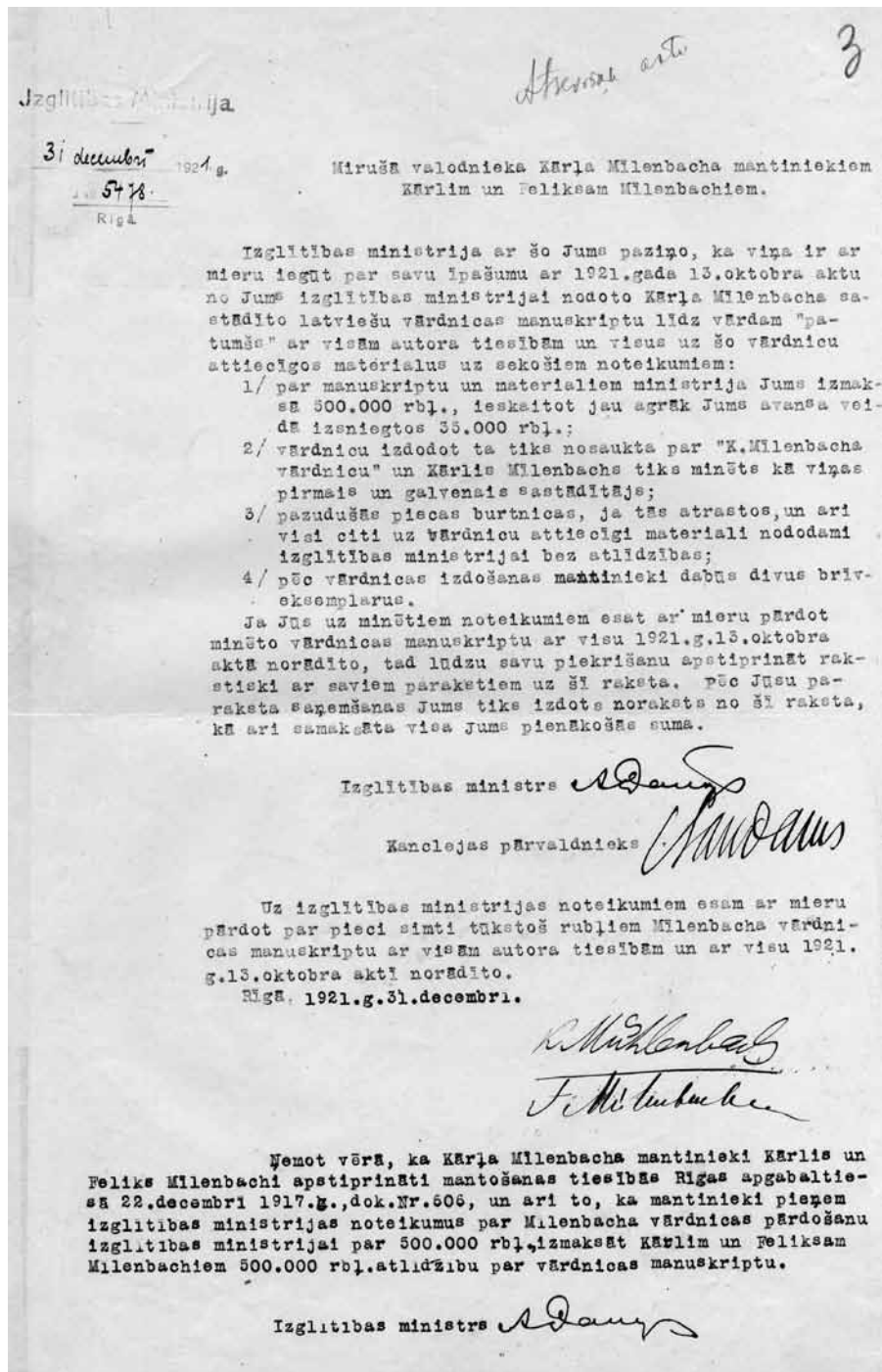
Līdzās faktiem un šiem izteikumiem ir arī kāds pārpratums. I. Druviete 1990. g. grāmatā par K. Mīlenbahu, lai raksturotu valodnieka lielo darba slodzi un raženo veikumu, ir publicējusi savus aprēķinus: “Savāktu vārdnīcas materiālu Kārlis Mīlenbahs sāka apstrādāt un vārdnīcu kārtot 1904. gadā, pēdējās no 150 tūkstošiem (pasvītrojums mans — S. K.) lappušu uzrakstītas 1916. gada martā. Tātad apmēram vienpadsmit gadi: skolotāja darbs ģimnāzijā, Valodniecības nodaļas un Ortogrāfijas komisijas priekšsēdētāja pienākumi, “Latviešu gramatika”, ap četrdesmit nopietnu zinātnisku rakstu un — vidēji desmit apstrādāti vārdnīcas šķirkļi dienā...”¹³ Arī 2003. gadā, ko Latvijas Zinātņu akadēmija pasludināja par K. Mīlenbaha gadu, ir publiskoti I. Druvietes aprēķini: “Mēģināju arī aprēķināt, cik ražīgs autors bijis K. Mīlenbahs, kurš uzrakstījis trīs no “Latviešu valodas vārdnīcas” četriem sējumiem. [...] Saskaitīju, ka K. Mīlenbahs vidēji apstrādājis 15 vārdus dienā.”¹⁴ Diemžēl šie aprēķini ir veltīgi, jo pamatojas uz nereālu, desmit reizes lielāku vārdnīcas manuskripta kopējo apjomu.

Par saņemto K. Mīlenbaha manuskriptu J. Endzelīns ir atzinis, ka “[...] paša nelaiķa apstrādātai daļai bija vēl daudz darba jāziedo”¹⁵. Arī K. Mīlenbaha nāves 10. gadadienā 1926. g. valodnieks Ernests Blese ir rakstījis: “Līdz savam mūža galam M.'s bija paguvis apstrādāt un puslīdz (pasvītrojums mans — S. K.) sagatavot iespiešanai visus materiālus līdz vārdam “patumšs” [...]”¹⁶ Šiem atzinumiem nepievēršot uzmanību un nemeklējot pašu vārdnīcas manuskriptu, 2009. gadā izdotās K. Mīlenbaha “Darbu izlases” ievadvārdos sastādītāja I. Druviete apgalvo: “K. Mīlenbahs uzrakstīja (pasv. mans — S. K.) manuskriptu līdz vārdam *patumšs*; darbu turpināja Jānis Endzelīns, pabeidzot

manuskriptu, kā arī sniedzot cilmes skaidrojumu visā manuskriptā.”¹⁷

Manuskripta daļu un kartotēkas atrašanās vietas un apjoms. Jau sākot ar 1923. g., kad tiek publicētas vārdnīcas pirmās burtnīcas, par tām tiek rakstīts Latvijā un ārzemēs. Atbildot uz viena lasītāja piezīmēm, J. Endzelīns 1926. gadā ir rakstījis, ka viņš iespiesto manuskriptu atdodot K. Mīlenbaha dēliem.¹⁸ Toties par tā turpmāko likteni ir izskanējuši dažādi pieņēmumi un minējumi. Piemēram, valodniece Velta Rūķe-Draviņa no Stokholmas 1964. g. 17. maija vēstulē valodniecei Dainai Zemzareī Latvijā ir rakstījusi: “Par ME manuskripta likteni joprojām nav skaidrības. No Šturma kundzes vēstules izriet, [...] ka — pēc neskaidrām atmiņām — Mīlenbahs juniors [...] to būtu nodevis tālāk Valsts bibliotēkas pārzinim uzglabāšanai [...]”¹⁹ Savukārt I. Druviete 1990. gadā stāsta: “Kad vārdnīca ir pabeigta, kartotēka tiek nodota atpakaļ Kārlim Mīlenbaham junioram; diemžēl tās pašreizējā atrašanās vieta nav zināma. Saglabājušies ir tikai atsevišķi manuskripta fragmenti.”²⁰ Vai tiešām tas atbilst patiesībai? Laimīgā kārtā izrādās, ka tas ir tikai pieņēmums.

Valodniece Edīte Hauzenberga-Šturma nemaldījās, atceroties, ka vārdnīcas materiāli ir tikuši nodoti Valsts bibliotēkā uzglabāšanai. Vārdnīcas rokraksta nodošanu Valsts bibliotēkā (tagadējā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā) apliecina Latvijas Vēstures arhīva dokumenti²¹, bet bibliotēkas Latviešu valodniecības rokrakstu fonda lietu apraksts vēstī par turpmāko kolekcijas apstrādi un papildināšanu 1961. g., 1963. g. rudenī un 1964. g.²² Tātad Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā (LNB RRN) Latviešu valodniecības rokrakstu fondā glabājas liela Mīlenbaha un Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcas” manuskripta daļa, pavisam kopā 3678 lapas: manuskripts no vārda *da* līdz vārdam *izkalpot* — 1063 lapas un no vārda *kauķis* līdz vārdam *pauostīt* — 2615 lapas. Jāpiebilst gan, ka

Līgums par vārdnīcas manuskripta pirkšanu un pārdošanu (LVVA, 1632. f., 2. apr., 794. l.)

abās daļās arī trūkst ne mazums atsevišķu lappušu. LNB RRN glabājas arī vārdnīcas III un IV sējumam iesūtīto materiālu kartotēka. Bez tam Rakstniecības un mūzikas muzeja (RMM) Krājumā Raiņa kolekcijā ir atrodamas 58 Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcas manuskripta atsevišķas lapas,²³ un tās ir LNB fondā iztrūkstošās. Rodas jautājums, kāpēc tās atrodas Raiņa, nevis Milēnbaha vai Endzelīna kolekcijā? Protams, paliek arī jautājums — kur atrodas Milēnbaha un Endzelīna vārdnīcas manuskripta pārējā daļa?

Manuskripta liecības un jautājumi. Divās lielajās kārbās, kur glabājas manuskripts, neatradisit 66 Milēnbaha burtnīcas vai klades, jo tām ir norauti vāki un tās saplūdušas vienā veselumā ar kopēju lappušu numerāciju. Lapu formāts ir 22 x 18 cm, katrā izmantota viena vertikāla sleja abās lapas pusēs.

Manuskripts uzskatāmi liecina par vārdnīcas tapšanu un atspoguļo milzīgo kopdarbu. Redzams, ka Milēnbaha apstrādātā daļa nebija uzrakstīts manuskripts un ka Endzelīns nevis turpināja darbu pēc šķirkļa “patumšs”, bet gan rediģēja un papildināja saņemto manuskriptu no tā 1. lappuses. No 1922. g. oktobra profesoram palīdzēja RLB Valodniecības nodaļa un citi talcinieki.²⁴ Par viņa līdzstrādnieci kļuva baltu filoloģijas studente E. Hauzenberga. Kā raksta J. Endzelīns vārdnīcas gala vārdos IV sējumā, viņa ir “iestrādājusi Milēnbaha manuskriptā vajadzīgos papildinājumus un labojumus, sarakstījusi — viņa manuskriptam izbeidzoties — gandrīz visu atlikušo daļu”.²⁵ Jau nākamajā lappusē aiz vārda *patumšs*, sākot ar vārdu *patupēt*, šķirkļus ir rakstījis E. Hauzenberga ar violetu zīmuli, bet papildinājumus tiem pievienojis J. Endzelīns ar vienkāršu, pelēku zīmuli. K. Milēnbahs bija rakstījis ar melnu tinti.

Milēnbaha, Endzelīna un Hauzenbergas rokraksti un katram ierasto rakstāmlīdzekļu lietojums manuskripta lappusēs ļauj spriest par vārdnīcas izstrādes procesu. Redzam, ka Milēnbaha sākotnējā programma veidot latviešu-vācu leksikonu (tulkojošo vārdnīcu) kop-

darbā ir pāraugusi savas robežas, un varam iedomāties, kā radusies unikālā un pilnīgākā latviešu valodas vārdnīca. Tās ietilpība mērāma ne vien ar šķirkļu skaitu (ap 110 tūkstoši), kas joprojām ir nepārspēts, bet vēl vairāk ar atsevišķa vārda komplekso aprakstu. Šajā vārdnīcā latviešu vārds tiek tulkots vāciski vai arī tā nozīme tiek skaidrota vācu valodā, tiek norādīta vārda izruna, t. i., zilbes intonācijas triju intonāciju sistēmā, e vai ē skaņas izruna (šaurš vai plats patskanis) un arī pareizrakstība, tiek raksturota vārda cilme (etimoloģija) un izplatība, doti frazeoloģismi ar vārdu. Šī vārdnīca rāda vārdu lietojumu folklorā, izloksnēs, “vecajos tekstos” un sava laika daiļliteratūrā. Ne velti latviski vārdnīca nosaukta par “Latviešu valodas vārdnīcu”, bet vāciski — “Lettisch-deutsches Wörterbuch”.

Pirmkārt, Endzelīns vēlējās vārdnīcā iekļaut tikai īstu “latviešu mantu”, par to liecina nežēlīgie retāk lietojamu aizguvumu, svešvārdu un jaunvārdu svītrojumi Milēnbaha manuskriptā. Otrkārt, Endzelīns uzskatīja, ka vārdnīcā nedrīkst būt nekas lieks.

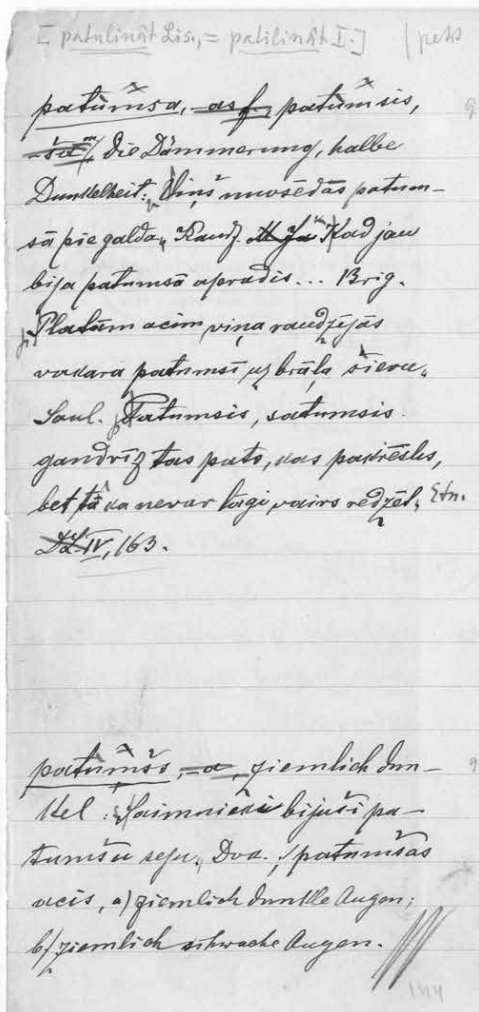
Nav jāraksta šķirkļi regulāri atvasinātiem *nomina agentis*, t. i., darītājevārdiem ar izskaņu *-ējs* vai *-(t)ājs*, un *nomina actionis*, t. i., darbības nosaukumiem ar izskaņu *-šana* un *-ums*.

Nav vajadzīgi šķirkļi arī regulāriem atvasinājumiem ar *-ums*, kas iespējami no ikkatra adjektīva.

No dialektu formām jāuzņem tikai tādas, kas morfoloģiski atšķiras no rakstu valodas formām.

Endzelīns, rediģējot manuskriptu, ir centies ievērot šos principus un ir izvītojis ne mazumu Milēnbaha ierakstītu vārdu. Tomēr arī pats Endzelīns nav bijis konsekvents, to viņš atzīst vārdnīcas gala vārdos.²⁶

Vai gan šie principi nebūtu noderīgi arī mūsdienu latviešu valodas vārdnīcu veidotājiem? Diemžēl manuskripta lasītāju reģistrs bibliotēkā liecina, ka ar to nav iepazinušies ne latviešu vārdnīcu veidotāji, ne K. Milēnbaha zinātniskā mantojuma apcerētāji.

Manuskripta lappuse ar vārdu “patumšs” K. Mīlenbaha rokrakstā (LNB RRN, Latviešu valodniecības rokrakstu fonds)

Bagāts ir Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcā uzņemto vārdu pūrs. Arvien rodas jautājumi, cik no tās bagātības pazīst un izmanto mūslaiku latvieši un kāda ir korelācija starp šīs vārdnīcas un mūsdienās publicēto vārdnīcu šķirkļu sarakstiem. Varbūt Mīlenbaha un Endzelīna, nevis Latviešu slenga vārdnīcā mūslaiku ļaudis varētu gūt sev vajadzīgos vārdus?

Par K. Mīlenbaha zinātnisko mantojumu kopumā

K. Mīlenbahs bija klasiskās filoloģijas kandidāts pēc izglītības, latīņu, grieķu un vācu valodas skolotājs pēc nodarbošanās, bet latviešu valodnieks pēc sirds aicinājuma. Rīgā dzimušais Pēterburgas universitātes privātdocents Eduards Volteris (1856–1941) uzskatīja par traģisku to, ka K. Mīlenbahs, tāpat kā citi latvieši, kas nodarbojās ar latviešu valodu un literatūru, nevarēja pilnībā nodoties savam aicinājumam, jo bija noslogots ar praktisko pedagogisko darbu.²⁷ Dzimtajai latviešu valodai K. Mīlenbahs varēja veltīt tikai no dienesta pienākumiem brīvo laiku, un šī nodarbošanās prasīja varonīgu koncentrēšanos un izveicību.

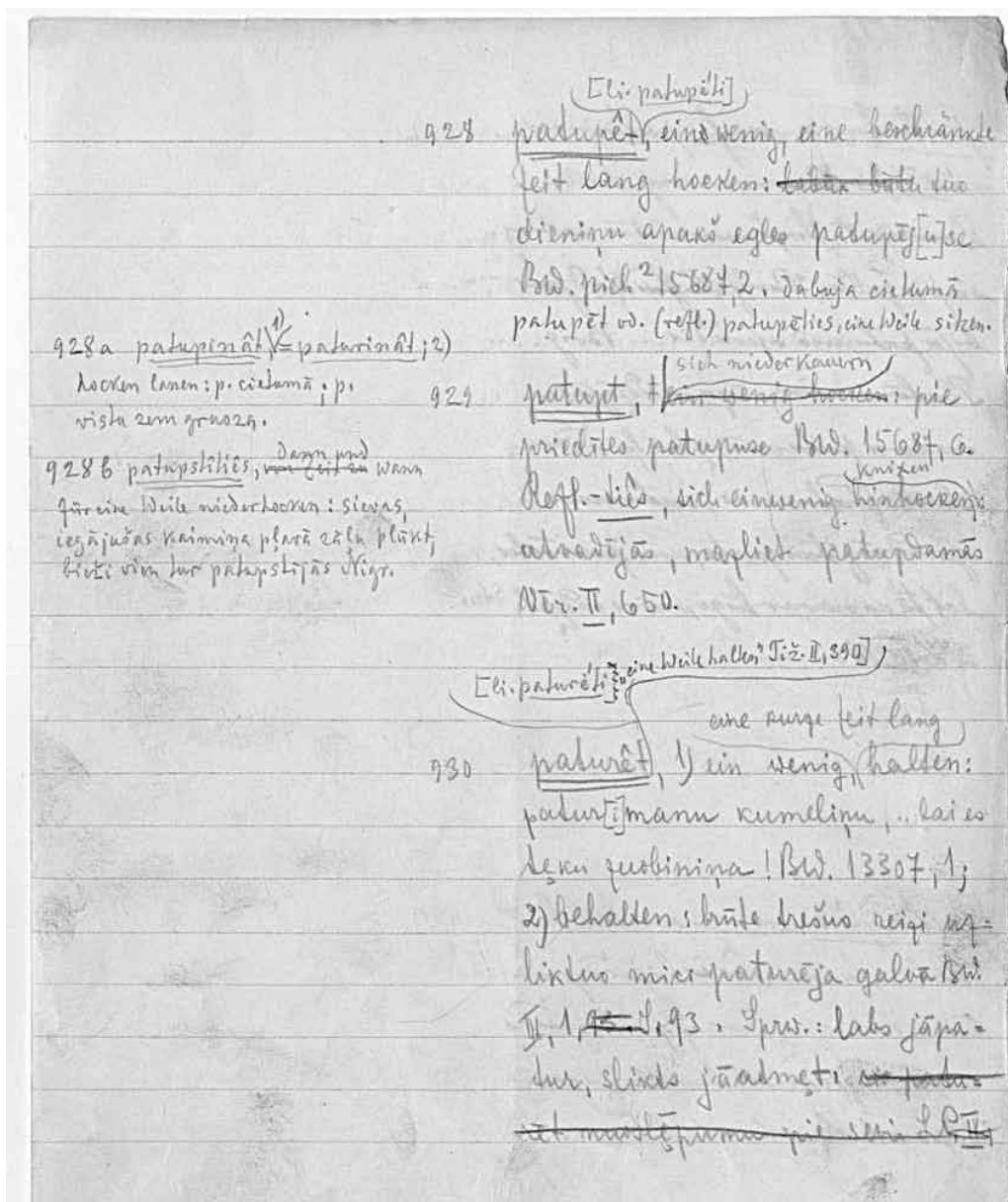
K. Mīlenbaha iespiesto darbu bibliogrāfiju sagatavoja un 1933. g. publicēja baltu filoloģijas kandidāts Alvils Augstkalns²⁸, kas bija atstāts Latvijas Universitātē sagatavoties zinātniskajam darbam. Publikāciju sarakstā ir gandrīz simt divdesmit nosaukumu, ap deviņdesmit no tiem ir valodnieciski darbi. Žēl, ka 2009. g. izdotā K. Mīlenbaha “Darbu izlases” 1. sējuma sastādītāja I. Druviete nav šo bibliogrāfiju ievietojusi izlasē, tādējādi atsakoties no LU Latviešu valodas institūta tradīcijas katrā publicētajā izlasē dot arī autora darbu bibliogrāfiju, sk.: Antona Breidaka (2007), Sarmas Kļaviņas (2008), Alvila Augstkalna (2009) darbu izlases. Būtu derējis vismaz norādīt uz K. Mīlenbaha darbu bibliogrāfiju.

K. Mīlenbaha “Darbu izlases” 1. sējumā ir iekļauti trīsdesmit seši valodnieka darbi, kas publicēti no 1881. gada līdz 1901. gada vidum: deviņpadsmit no tiem piedzīvo savu otro publicējumu, bet septiņpadsmit — tiek publicēti jau trešo reizi.

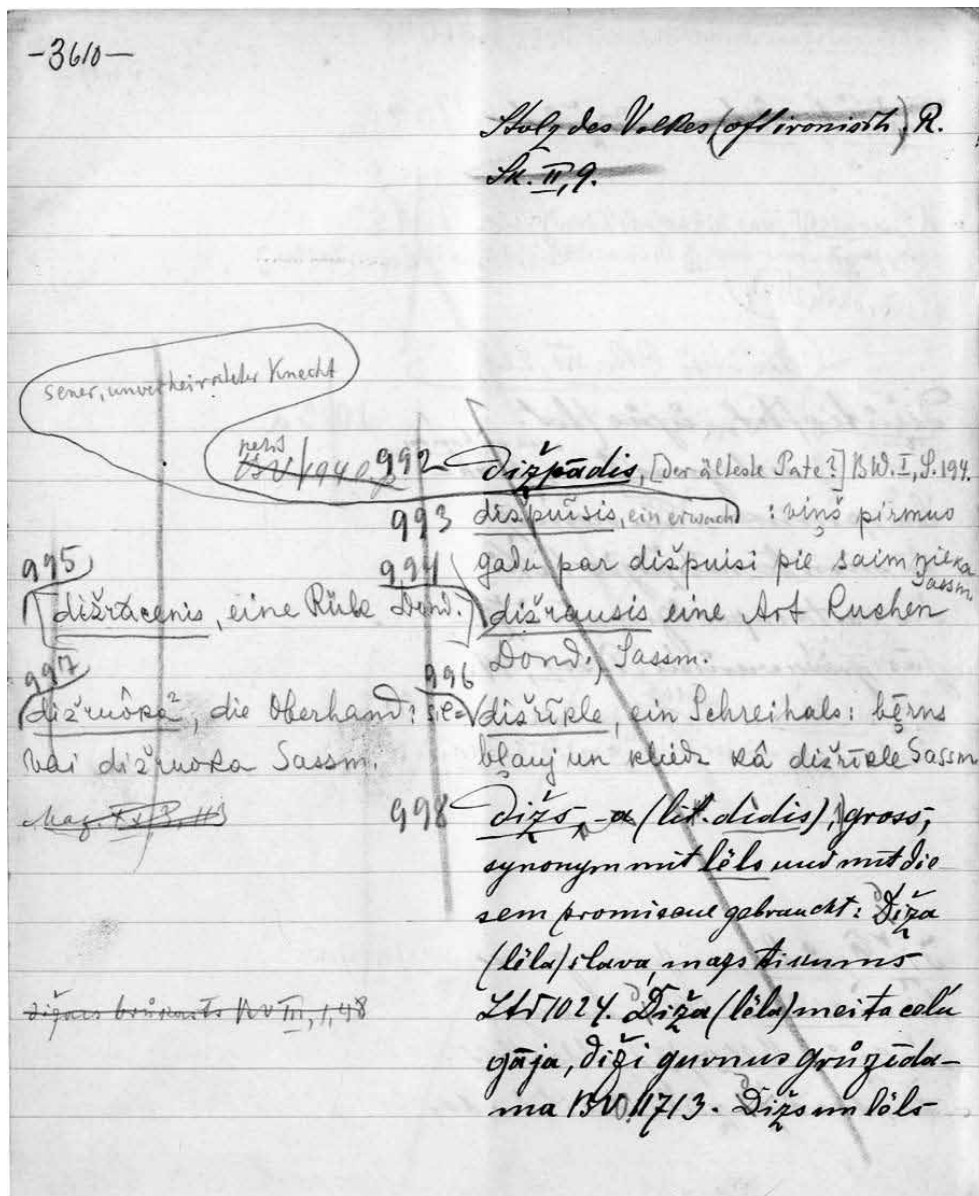
K. Mīlenbaha dzīves laikā Eiropas valodniecībā dominēja salīdzināmi vēsturiskā metode. To lietojot, jau studiju gados (1876–1880) Tērbatā sākās viņa zinātniski pētnieciskā darbība — salīdzināmās valodniecības profesora Leo Meiera (*Meyer*) vadībā

tika izstrādāts pētījums “Über die historisch-ethymologische Entwicklung der lateinischen Verba *utor, fruor, fungor, potior* und *vescor*” (diemžēl enciklopēdijas “Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas” rakstā par K. Mī-

lenbahu²⁹ šī darba nosaukums nav precīzi norādīts). Vēlāk, strādādams par skolotāju, K. Milenbahs pētīja dažādus salīdzināmi vēsturiskās valodniecības jautājumus, piemēram, divskaitļa pēdas latviešu valodā (raksts par to

Manuskripta lappuse ar vārdu “patupēt” E. Hauzenbergas rokrakstā ar J. Endzelīna papildinājumiem (LNB RRN, Latviešu valodniecības fonds)

Manuskripta lappuse ar “dižs” K. Mīlenbaha rokrakstā ar E. Hauzenbergas un J. Endzelīna papildinājumiem (LNB RRN, Latviešu valodniecības rokrakstu fonds)

1894. gadā latviski³⁰, 1903. gadā krieviski³¹), nekatru dzimti, vajadzības izteiksmi jeb debitīvu³² un rakstīja par tiem Krievijas un Vācijas lingvistiskajos žurnālos.

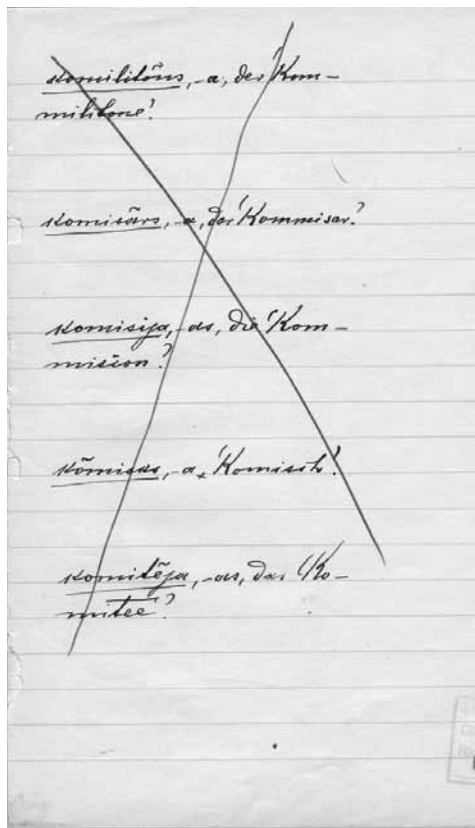
Kaut arī K. Mīlenbahu interesēja filozofija

un vispārīgās valodniecības jautājumi, viņš tiem veltījis tikai apcerējumu “Par valodas dabu un sākumu” (1891)³³. Pirms K. Mīlenbaha tiem pievērsies jau Jēkabs Velme savās divpadsmit “Vēstulēs par valodu un valodnie-

cību”, kas publicētas no 1885. līdz 1888. gadam viņa izdotajā un rediģētajā “Austrumā”, tātad K. Mīlenbahs nav pirmais latviešu valodnieks, kas rakstījis par vispārīgās valodniecības jautājumiem (sal.: Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas, 192. lpp.).

Nav arī pamata izteikumam, ka K. Mīlenbahs ir Vilhelma Humbolta tipa zinātnieks.³⁴ K. Mīlenbaha lingvistiskās darbības mērķi un virzieni bija “Latviešu valodas vārdnīca”, latviešu valodas mācību grāmatas, latviešu valodas teikumu mācība un citu konkrētu latviešu valodas parādību pētīšana un aprakstīšana. Turpretī valodas filozofa, valstsvīra un diplomāta, vispārīgās valodniecības pamatlicēja Vilhelma fon Humbolta (*Humboldt*) publikāciju klāstā grūti atrast kādu konkrēti vācu valodas pētīšanai un aprakstīšanai veltītu darbu. Viņš vēlējās izziņāt tautu garīgās izveides atšķirības un radīt salīdzinošo antropoloģiju. V. Humbolts bija pārliecināts, ka tautu gars ārēji izpaužas valodā, tālab valodu salīdzināšana viņam bija līdzeklis salīdzinošās antropoloģijas radīšanai.³⁵

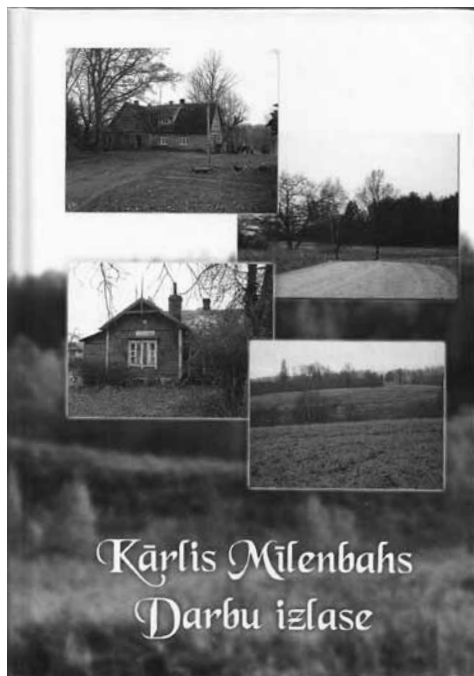
K. Mīlenbahu interesēja galvenokārt latviešu valodas praktiskie jautājumi: viņš pētīja tās vārdu krājumu un teikumu uzbūvi, gādāja par rakstību, valodas pareizību un terminiem, iepazīna tautas valodu izloksnēs un normēja kopējo rakstu valodu, gatavoja skolas gramatiku. “[..] viņš, pašam neapziņoties, bija dzimis mūsu valodas pēdējais, kas tiecās mācīt citus pareizi latviski runāt un pareizi latviski domāt,” tā 1926. g. K. Mīlenbaha darbību raksturoja Ernests Blese.³⁶ Jau dzīves laikā K. Mīlenbahs savus žurnālos un laikrakstos publicētos rakstus apkopoja un izdeva četrās burtnīcās “Daži jautājumi par latviešu valodu” (1891, 1893, 1902 un 1909). “Visos tos rakstos izskan rūpes par valodas pareizību,” novērtējot K. Mīlenbaha veikumu valodniecībā, pēc viņa nāves 1916. g. atzina J. Endzelīns.³⁷ Arī K. Mīlenbaha pirmais biogrāfs Ludvigs (nevis Fricis, kā iespiests 2009. gada “Darbu izlases” 1. sējumā³⁸) Adamovičs, aplūkojot visu va-

K. Mīlenbaha manuskripta lappuse ar J. Endzelīna izsvītrotajiem svešvārdiem (RMM Krājums, Raiņa kolekcija)

lodnieka filoloģisko darbību gan 1918.³⁹, gan 1927., īpaši pievērsās šim — valodas tīrītāja — darbam.⁴⁰ Īpašu uzmanību K. Mīlenbaha veikumam latviešu valodas izkopšanā un viņa paustajām atziņām par valodas kultūru ir pievērsis arī pirmais K. Mīlenbaha balvas (1999) laureāts Jānis Kušķis.⁴¹

Manuprāt, 2009. g. publicēto K. Mīlenbaha “Darbu izlasi” ievadošajā I. Druvietes rakstā pārāk skopi un vispārīgi raksturots valodnieka dzīves un darbības apskats, īpaši latviešu valodas izkopšanas laukā.⁴² Pat par latviešu kultūrvēsturē plaši zināmo K. Mīlenbaha dalību Raiņa veiktā “Fausta” tulkojuma apspriešanā ir bilsts tikai vienā teikumā:

K. Mīlenbaha "Darbu izlases" 1. sējuma (2009) vāks

"Šie jautājumi [par apvidvārdiem — S. K.] ir uzmanības centrā valodnieka polemikās ar Raini un V. Eglīti."⁴³ Lasītājam būtu noderīga vismaz norāde uz K. Mīlenbaha apcerējumu "Par valodas pareizību", kas publicēts "Baltijas Vēstnesī" 1898. g. daudzos numuros, sākot ar 98. un beidzot ar 136. numuru, un pēc tam 1909. g. iekļauts K. Mīlenbaha "Daži jautājumi par latviešu valodu" 4. burtnīcā un 1990. g. I. Druvietes monogrāfijā "Kārlis Mīlenbahs".

Bet iepazīsimies ar J. Endzelīna 1916. gadā pausto vērtējumu: "Ja iedomājamies, cik daudz pareizu un derīgu norādījumu dots šos "Dažos jautājumos par latviešu valodu", cik pievilcīgā un populārā formā tie sarakstīti un cik saudzīgā veidā pārrunātas latviešu rakstnieku kļūdas, tad būtu jāspriež, ka to autors būs ieguvis nedalītu atzinību un pateicību. Bet — īstas civilizācijas mums vēl maz, un tāpat — neglīti, rupji un netaisni uzbruku-

mi bija autora alga. Ir tomēr gan ne mazums arī tādu, kas šos "Dažus jautājumus" uzskata par dārgu mantojumu."⁴⁴

Avoti un piezīmes

- ¹ Mühlenbachs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. I–IV sēj. Rīga, 1923–1932. (Turpmāk — ME).
- ² Endzelīns J. Priekšvārdi. *ME*, I sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925. 3. lpp.
- ³ LVVA, 1632.f., 2. apr., 608. l., 183. lp.
- ⁴ LVVA, 7427. f., 6. apr., 1. l., 95. lp.
- ⁵ LVVA, 1632. f., 2. apr., 794. l., 2. lp.
- ⁶ LVVA, 1632. f., 2. apr., 794. l., 1. lp.
- ⁷ Druviete I. *Skatījums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 18. lpp.
- ⁸ Endzelīns J. Kārļa Mīlenbaha darbi valodniecībā. *Baltija*. 1916. Nr. 110. 2. lpp.
- ⁹ Endzelīns J. Uzaicinājums latviešu vārdnīcas lietā. *Latvis*. 1921, 26. okt.; *Latvijas Vēstnesis*. 1921, 27. okt.; *Valdības Vēstnesis*. 1921, 28. okt.; *Latvijas Sargs*. 1921, 30. okt.; *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1921. Nr. 11.
- ¹⁰ Adamovičs L. Kārļa Mīlenbaha dzīve un darbi. *Filologu biedrības raksti*, 7. sēj. Rīga, 1927. 93. lpp.
- ¹¹ Roze L. *Pasaule vārdnīcas skatījumā*. Rīga: Zinātne, 1982. 77. lpp.
- ¹² Endzelīns J. Priekšvārdi. *ME*, I sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925. 3. lpp.
- ¹³ Druviete I. *Kārlis Mīlenbahs*. Rīga: Zinātne, 1990. 222. lpp.
- ¹⁴ Druviete I. Latviski domāt, latviski just. [Intervija]. *Lauku Avīze*. 2003. 14. janv. 15. lpp.
- ¹⁵ Endzelīns J. Priekšvārdi. *ME*, I sēj. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1925. 3. lpp.
- ¹⁶ Blese E. Kārļa Mīlenbaha 10 gadu nāves dienas piemiņai. *Latvju Grāmata*, 1926. Nr. 4. 257. lpp.
- ¹⁷ Mīlenbahs K. *Darbu izlase divos sējumos*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009. 7. lpp.
- ¹⁸ Endzelīns J. "Latviešu valodas vārdnīcas"

- lietā . *Latvis*. 1926, 6. janv. (arī: Endzelīns J. *Darbu izlase četros sējumos*. III sēj. 1. daļa. Rīga: Zinātne, 1979. 423. lpp.)
- ¹⁹ LNB RRN, Latviešu valodniecības rokrakstu fonds, V. Rūķes-Draviņas vēstule D. Zemzareī, inv. nr. 64–54.125.
- ²⁰ Druvieta I. *Kārlis Mīlenbahs*. 214. lpp.
- ²¹ LVA, 235. f., 1a. apr., 226. l.
- ²² LNB RRN, Latviešu valodniecības rokrakstu fonds, “Latviešu valodas vārdnīca” — melnraksta fragmenti, inv. nr. 61–26.330.
- ²³ RMM, Krājums, Raiņa kolekcija, inv. nr. 24717.
- ²⁴ Kļaviņa S. Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas devums Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcas sagatavošanā. No: Kļaviņa S. *Latviešu valodas pētnieki*. Rīga: RaKa, 2008. 143.–151. lpp.
- ²⁵ Endzelīns J. Gala vārdi. *ME*, IV sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1929–1932. 858. lpp.
- ²⁶ *Ibid.*, 856. lpp.
- ²⁷ Вольтер Э. А. К. *Мюленбах. Некробиблиологическая заметка*. Петроград: Академия наук, 1917. С. 3.
- ²⁸ Augstkalns A. Kārļa Mūlenbacha raksti. Astoņdesmitās dzimundienas piemiņai. [Ievads un bibliogrāfija 1881.–1914.] *Filoloģijas materiāli*. Rīga: Ramave, 1933. 18.–23. lpp.
- ²⁹ Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas. Sast. A. Bankavs un I. Jansone. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. 192. lpp.
- ³⁰ Mūlenbachs K. Duāļa jeb divskaitļa pēdas latviešu valodā. *Austrums*. 1894. Nr. 1. 58.–60. lpp.
- ³¹ Мюленбах К. О следах двойственного числа в латышском языке. *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук*. 1903. Т. 8, кн.1. С. 7–80.
- ³² Mühlenbach K. Ursprung und Gebrauch des lettischen Debitivs. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*. Hrsg. von A. Bezzenberger und W. Prellwitz. Göttingen, 1901. Bd. 26. S. 66–74.
- ³³ Mūlenbachs K. *Par valodas dabu un sākumu*. Jelgava: Ā. Reinberga apgāds, 1891. 64 lpp.
- ³⁴ Druvieta I. *Kārlis Mīlenbahs*. Rīga: Zinātne, 1990. 43. lpp.; Druvieta I. Latviski domāt, latviski just. [Intervija]. *Lauku Avīze*. 2003. 14. janv. 15. lpp.
- ³⁵ Humbolts V. *Izlase*. Rīga: Zvaigzne, 1985. 36.–45. lpp.
- ³⁶ Blese E. Kārļa Mūlenbacha 10 gadu nāves dienas piemiņai. *Latvju Grāmata*. 1926. Nr. 4. 258. lpp.
- ³⁷ Endzelīns J. Kārļa Mūlenbacha darbi valodniecībā. *Baltija*. 1916. Nr. 110 [sk. arī: Endzelīns J. *Darbu izlase*, II sēj. Rīga: Zinātne, 1974. 556.–560. lpp.]
- ³⁸ Mīlenbahs K. *Darbu izlase divos sējumos*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009. 21. lpp.
- ³⁹ Adamovičs L. Kārlis Mūlenbachs. *Jaunā Latvija*. 1918. Nr. 3. 167.–178. lpp.
- ⁴⁰ Adamovičs L. Kārļa Mūlenbacha dzīve un darbi. *Filologu biedrības raksti*. 7. sēj. Rīga, 1927. 84.–87. lpp.
- ⁴¹ Kušķis J. Kārļa Mīlenbaha 125 gadi. *Karogs*. 1978. Nr. 8. 153.–154. lpp.
- ⁴² Druvieta I. Valodnieks Kārlis Mīlenbahs (1853–1916). No: Mīlenbahs K. *Darbu izlase divos sējumos*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009. 18.–19. lpp.
- ⁴³ Turpat, 19. lpp.
- ⁴⁴ Endzelīns J. Kārļa Mūlenbacha darbi valodniecībā. No: Endzelīns J. *Darbu izlase*. II sēj. Rīga: Zinātne, 1974. 558. lpp.

ABOUT THE SCIENTIFIC HERITAGE OF KĀRLIS MĪLENBAHS

Sarma Kļaviņa

SUMMARY

Key words: *history of Latvian linguistics, Kārlis Mīlenbahs, Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga, manuscript of “Latvian language dictionary”, “Selected works” by K. Mīlenbahs (2009)*

The article focuses on the acquisition of the scientific heritage of the pioneer of Latvian linguistics Kārlis Mīlenbahs (1853–1916). It includes a characterization of the possibilities to get acquainted with unknown sources: the documents in Latvian State Historical Archives and the manuscript of the “Latvian language dictionary” in the collections of the Latvian National Library, as well as of the Literature and Music Museum.